

De tempel van Saïs

De rechtvaardige staat in de *Timaeus*

INHOUDSOPGAVE

§ 1	Inleiding	2
§ 2	De rechtvaardige staat	3
§ 3	De opdracht van Socrates	5
§ 4	Het verhaal van Solon	7
§ 5	Egypte en Athene	10
§ 6	De strijd met Atlantis	12
§ 7	De drie voordrachten	13
§ 8	Een onvoltooide trilogie	15
§ 9	De tempel van Saïs	19
§ 10	Conclusies	21
	Bibliografie	24

§ 1 Inleiding

In de dialoog *Timaeus* is Socrates bij Critias uitgenodigd. Ook aanwezig zijn de astronoom Timaeus en de veldheer Hermocrates uit het zuiden van Italië. Aan het begin van het gesprek vertelt Critias een verhaal, dat hij als kind van zijn grootvader heeft gehoord. Het gaat over de reis van de Atheense wetgever Solon naar Egypte en zijn bezoek aan de toenmalige hoofdstad Saïs in de westelijke Nijldelta. In de tempel van Saïs komt Solon de vroegste geschiedenis van Athene te weten. Een oude priester vertelt hem dat Athene lang geleden een machtige staat was en dat zij op rechtvaardige wijze werd bestuurd. Ook gaf Athene blijk van haar militaire macht in een oorlog die zij voerde met de zeemacht Atlantis.

In dit artikel onderzoek ik het thema van de rechtvaardige staat in de *Timaeus*. Ik zal laten zien hoe de tempel van Saïs in deze dialoog een *plaats van herinnering* wordt. De priesters hebben de belangrijkste gebeurtenissen die in Egypte en daarbuiten plaatsvonden in hun tempels opgetekend. Daarom weten zij dat Athene duizenden jaren geleden een rechtvaardige staat was. De Grieken zelf zijn dit vergeten, omdat hun cultuur en die van andere volkeren periodiek ten onder gaat door grote branden of overstromingen. De rivier de Nijl behoedt de Egyptenaren echter voor deze terugkerende verwoestingen.

De rechtvaardige staat komt nog op een andere manier terug in de dialoog. Ook in Egypte zelf zijn sporen van de oude staatsinrichting behouden. De priester vertelt aan Solon dat de inwoners van de Egyptische hoofdstad Saïs en Athene aan elkaar verwant zijn. Beide steden zijn namelijk duizenden jaren geleden door de godin Pallas Athena gesticht. Het oude Athene is samen met de eilandstaat Atlantis ten onder gegaan, maar Saïs en de andere Egyptische steden zijn blijven bestaan. Plato stelt Egypte in de *Timaeus* voor als een land waar oude kennis en wetten bewaard zijn gebleven.

Ten slotte zal ik ingaan op de structuur van de dialoog. Ik bespreek de uit het onderzoek bekende hypothese dat Plato met de *Timaeus* en de ten dele bewaarde dialogen *Critias* en de *Hermocrates* een trilogie heeft willen schrijven. Ik zal beargumenteren dat Plato met deze nooit voltooide trilogie de rechtvaardige staat, die we uit de dialoog *De Staat* kennen, in de geschiedenis wilde plaatsen. Hij deed dit om een antwoord te geven op tijdgenoten die kritiek hadden op *De Staat*, omdat de daarin beschreven samenleving wel erg

op die van Egypte leek. Plato geeft met het verhaal van Solon in de *Timaeus* een antwoord op deze kritiek: het oude Athene was de eerste rechtvaardige staat in de geschiedenis, maar sporen van deze staatsordening en de herinnering daaraan zijn in Egypte bewaard gebleven.

§ 2 De rechtvaardige staat

Tim. 17a – 19a

Aan het begin van de *Timaeus* bevindt Socrates zich in de woning van Critias.¹ Ook aanwezig zijn de astronoom Timaeus uit Locri – een stad in het zuiden van Italië – en de veldheer Hermocrates uit Syracuse. Een dag eerder waren deze drie mannen te gast bij Socrates. Zij voerden toen een gesprek over de vraag welke staatsinrichting (πολιτεία) de beste zou zijn en hoe de burgers in deze staat zouden leven. Socrates is vandaag uitgenodigd om dit gesprek bij Critias thuis voort te zetten. Een vierde persoon blijkt aan het begin van de dialoog afwezig. Timaeus zegt dat hij wel ziek moet zijn, omdat hij de samenkomst zeker niet vrijwillig zou missen. Volgens sommige vertalers wordt met deze afwezige gast Plato zelf bedoeld.²

3

Aan het begin van het gesprek brengt Socrates in herinnering wat hij de dag tevoren over de rechtvaardige staat heeft gezegd. Deze samenvatting gaat inhoudelijk terug op de boeken twee tot en met vijf van de grote dialoog *De Staat*.³ In deze dialoog is Socrates te gast in het huis van de filosoof Polemarchus in de haven van Athene (Piraeus). Hij voert een gesprek met de andere aanwezigen over de vraag wat rechtvaardigheid (δικαιοσύνη) is. Socrates stelt voor om eerst de rechtvaardigheid in de staat te onderzoeken. De staat is immers een uitvergroting van de menselijke ziel en daarom zal ook de rechtvaardigheid daarin makkelijker te herkennen zijn. Omdat de ziel is samengesteld uit drie delen –

¹ Deze Critias wordt in de dialoog voorgesteld als een oude man, die 'lang geleden' een tienjarige jongen was, toen de gedichten van Solon nog nieuw waren (21a-b). Om deze reden kan hij niet de politicus Critias zijn, de neef van Plato's moeder en een van de Dertig Tirannen. Hij moet de grootvader van deze Critias zijn en de overgrootvader van Plato. Deze Critias heeft het verhaal over de reis van Solon als tienjarige jongen gehoord van zijn eigen grootvader Critias, wiens vader Dropides weer bevriend en verwant was met Solon (20e). In Athene was het gebruikelijk om de kleinzoon naar de grootvader te noemen (Cornford 1956, 1-2).

² Plato, *Verzameld werk V*, vert. Xaveer de Win (Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 1980), 296.

³ Het gesprek dat Socrates in de *Timaeus* samenvat is niet hetzelfde als het gesprek in *De Staat*. Dit eerste gesprek vond namelijk een dag eerder in het huis van Socrates plaats (*Timaeus*, 17b). In *De Staat* bevindt Socrates zich echter samen met anderen in het huis van de filosoof Polemarchus (*De Staat*, 1.328b).

denkend, voelend en begerend – kent de rechtvaardige staat drie klassen: wijsgerige bestuurders (ἄρχοντες), militaire helpers (ἐπίκουροι) en producerende bevolking. De eerste twee klassen vormen tezamen de groep wachters (φύλακες) van de staat, die belast is met haar bestuur en verdediging. De bevolking is ingedeeld in klassen als boeren en ambachtslieden en draagt zorg voor de economische productie. Naar analogie met de drie delen van de ziel streeft elke klasse een deugd na: de bestuurders moeten wijs zijn, de helpers moedig en de bevolking gematigd. De vierde deugd is de rechtvaardigheid, die de staat als geheel betreft en wordt gevonden in de harmonie van de delen. De staat is rechtvaardig als elke klasse zich aan haar eigen taak wijdt en zich niet bemoeit met het werk van de overige klassen.⁴

In de rechtvaardige staat zijn de verschillende klassen van de bevolking daarom strikt van elkaar gescheiden. Dit wordt bewerkstelligd doordat iedere burger slechts één bij hem of haar passend beroep uitoefent.⁵ De wachters hebben als taak om de staat te beschermen tegen ieder die haar van buitenaf of van binnenuit kwaad wil doen. Om deze reden moeten de zielen van de wachters een dubbele natuur hebben. Zij moeten namelijk zowel vurig (θυμοειδής) als filosofisch (φιλόσοφος) zijn. Zo kunnen zij in de strijd onverbiddelijk zijn tegenover hun vijanden, maar mild in de rechtspraak over hun medeburgers, die door hen worden bestuurd en die van nature hun vrienden zijn. De wachters krijgen hiertoe een opleiding in de gymnastiek (γυμναστική) en de muziek (μουσική), zodat beide delen van hun ziel op elkaar worden afgestemd. Om hebzucht te voorkomen mogen de wachters geen goud, zilver of ander persoonlijk eigendom bezitten, maar ontvangen zij een bescheiden soldij van hun medeburgers. De wachters leiden een gemeenschappelijk leven en zijn vrijgesteld van andere bezigheden. Zo kunnen zij zich toeleveren op hun taken en de ontwikkeling van de deugd.

De vrouwen in de wachterklasse worden op dezelfde wijze behandeld als de mannen en hebben dezelfde taken in de oorlog en in vreedstijd.⁶ De regelingen rond de verwekking van kinderen zijn in de rechtvaardige staat erg ongewoon. De gemeenschap van goederen waarin de wachters leven strekt zich namelijk ook uit tot hun vrouwen en kinderen. Binnen

⁴ Plato, *De Staat*, 4.433a-433b.

⁵ *Ibid.*, 2.369e ff.

⁶ *Ibid.*, 5.455c ff.

de wachterklasse beschouwen allen elkaar als bloedverwanten. Zij die tot dezelfde generatie behoren zien elkaar als broers en zussen. De ouderen worden gezien als ouders of grootouders en dezen beschouwen de jongeren op hun beurt als hun kinderen of kleinkinderen. De kinderen worden vanaf hun geboorte gemeenschappelijk opgevoed en kennen hun ouders niet. De wachterklasse wordt met andere woorden beschouwd als één grote familie. Het doel daarvan is dat de persoonlijke belangen van de wachters geheel ondergeschikt worden gemaakt aan hun leven in dienst van de staat.

Opdat de kinderen van de wachters zo goed mogelijk zullen zijn, zien de bestuurders van de staat – zowel mannen als vrouwen – erop toe welke verbintenissen binnen de wachterklasse tot stand komen. Dit gebeurt door middel van een soort loterij (κλήροι). Hoewel de bestuurders daarvan de uitkomst bepalen, wordt om jaloezie te voorkomen aan de wachters verteld dat de toewijzing van hun partner op toeval berust.⁷ De kinderen met de beste vooruitzichten worden binnen de wachterklasse opgevoed, terwijl de overige in het geheim naar andere delen van de staat worden gebracht. Terwijl zij opgroeien volgen de bestuurders hun ontwikkeling en plaatsen degenen die het waard zijn terug in de wachterklasse. Omgekeerd worden de kinderen die onwaardig blijken om als wachters te leven in één van de overige klassen geplaatst. Het toezicht van de bestuurders op de loterij en de opvoeding van de kinderen heeft tot doel om de wachterklasse zo zuiver mogelijk te houden.⁸

§ 3 De opdracht van Socrates

Tim. 19b – 21d

Nadat Socrates het gesprek van de vorige dag heeft samengevat, zegt hij dat hij zich voelt als iemand die schone levende wezens heeft gezien – op een schilderij of in het echt, maar bewegingloos – en nu het verlangen heeft om deze wezens te zien bewegen en als in een wedstrijd inspanningen te zien verrichten. Hij zou daarom graag horen hoe zijn staat ten

⁷ Ibid., 5.460a.

⁸ In *De Staat* beargumenteert Socrates dat iemand die jachthonden of vogels houdt ook maatregelen neemt om het ras te beschermen (5.459a-459b). Het is een vroeg voorbeeld van eugenetisch denken, dat onder invloed van Darwins theorie van natuurlijke selectie in de negentiende en twintigste eeuw opgang zou maken in Europa en de Verenigde Staten.

strijde zou trekken en hoe zij dan blijk zou geven van de opvoeding van haar burgers. Aan het einde van de bijeenkomst had hij deze opdracht aan zijn gasten meegegeven. Socrates zegt dat zijn gastheren van deze avond geschikt zijn om de vraag te beantwoorden, omdat zij zowel staatslieden als filosofen zijn. De astronoom Timaeus komt uit de stad Locri in Italië, die door zeer goede wetten bestuurd wordt.⁹ Niet alleen heeft hij in de staat de hoogste ambten uitgeoefend, maar ook in de filosofie heeft hij volgens Socrates de top bereikt. Daarnaast weten alle aanwezigen dat de Critias op geen van de gebieden die zij bespreken een leek is. Verder zijn de aanleg en opleiding van de veldheer Hermocrates voor al deze zaken toereikend. Volgens Socrates zijn de drie mannen daarom het meest geschikt om het volgende vraagstuk te behandelen: *welke kwaliteiten moet de rechtvaardige staat bezitten als zij in een oorlog wordt betrokken?*

Hermocrates neemt nu het woord en zegt dat de drie mannen meteen nadat zij in het huis van Critias waren teruggekeerd – waar Hermocrates en Timaeus als gasten verblijven – hebben onderzocht hoe zij deze opdracht konden uitvoeren. Onderweg vertelde Critias al een verhaal, dat op een oude overlevering berust. Critias zal dit verhaal nu bij wijze van inleiding vertellen, zodat Socrates kan onderzoeken of het voor de opdracht geschikt is. Critias zegt nu dat het verhaal wel zeer vreemd is, maar volkomen waar, zoals de Atheense wetgever Solon ooit heeft gezegd.¹⁰

Critias heeft het verhaal als tienjarige jongen gehoord van zijn grootvader Critias, naar wie hij volgens het Atheense gebruik vernoemd is. Deze oudere Critias heeft het verhaal van Solon zelf gehoord, aangezien zijn vader Dropides, de overgrootvader van de jongere Critias, met Solon bevriend was. De jongere Critias hoorde het verhaal van zijn grootvader op de

⁹ Locri was één van de oudste Griekse koloniën in Calabrië. De stad werd rond 680 v. C. gesticht door de Locriërs, een Griekse stam uit Midden-Griekenland. De wetten die Socrates prijst zouden rond deze tijd zijn gegeven door Zaleucus. Volgens de overlevering was het de eerste Griekse wetgeving die op schrift werd gesteld.

¹⁰ De Atheense wetgever Solon (c. 640 - 560 v. C.) was volgens de Griekse traditie een van de zeven wijzen: staatslieden uit de zevende en zesde eeuw die beroemd waren om hun levenswijsheid. De koopman Solon werd in 594 v. C. voor een jaar gekozen tot magistraat om nieuwe wetten te geven aan Athene. In die tijd verkeerde de Atheense maatschappij in een crisis, die werd veroorzaakt door de verarming van de boeren. Omdat zij hun schulden aan de rijke grootgrondbezitters niet meer konden betalen, waren zij gedwongen om zichzelf als slaaf te verkopen. Solon bewerkstelligde een algemene kwijtschelding van de schulden en wist de partijen met elkaar te verzoenen. Na het instellen van zijn nieuwe wetten verliet hij de stad voor een periode van tien jaar en maakte reizen naar Egypte, Cyprus en Sardis.

derde dag van het Apaturiënfeest.¹¹ Voor jongens van zijn leeftijd werden op die dag wedstrijden georganiseerd, waarin zij de gedichten van bekende dichters voordroegen. Er waren ook veel jongens die de gedichten van Solon zongen, omdat die in deze tijd nog nieuw waren. Toen zei één van de leden van hun broederschap – misschien om de oude Critias een compliment te geven – dat naar zijn mening Solon niet alleen de meest wijze man was, maar ook de edelste onder de dichters. Waarop de oude man zich erg verheugde en glimlachend antwoordde: ‘Solon zou nog beroemder zijn geweest, Amynder, als hij de poëzie niet als bijzaak had gezien en het verhaal dat hij uit Egypte meebracht had voltooid.’¹² Daarop vroeg Amynder natuurlijk over welk verhaal Critias het had. Deze antwoordde dat het onderwerp de grootste en beroemdste daad was die de stad Athene ooit had verricht, maar dat het verstrijken van de tijd en de ondergang van de bewerkers ervan had verhinderd dat het verhaal tot op heden was overgeleverd. Amynder vroeg hem daarop het verhaal vanaf het begin te vertellen, juist zoals Solon het in Egypte gehoord had.

§ 4 Het verhaal van Solon

Tim. 21e – 23c

De oude Critias vertelt nu dat Solon tijdens zijn reis naar Egypte een bezoek bracht aan de stad Saïs in de westelijke Nijldelta. Saïs was de hoofdstad van Egypte tijdens de 26^e dynastie (672 – 525 v. C.), een tijd waarin Egypte meer contacten met het buitenland kreeg. De laatste grote farao van de saïtische dynastie was Amasis II (r. 570 – 525 v. C.). Hij was een Egyptische generaal die door zijn eigen soldaten tot farao werd uitgeroepen en zijn voorganger Apriës van de troon stootte.¹³ Egypte bloeide onder zijn regering en telde volgens het getuigenis van Herodotus in die tijd 20.000 welvarende dorpen en steden. Amasis was een bewonderaar van de Griekse cultuur en stond de Grieken toe om zich in een nabij gelegen kolonie

¹¹ Het Apaturiënfeest werd in oktober gevierd ter ere van de god Dionysus. De derde en laatste dag van het feest werd de Knapendag (κουρεῶτις) genoemd. Op die dag werden de jongens die het afgelopen jaar geboren waren opgenomen in één van de twaalf broederschappen (φρατρία), waarin de burgers van Athene sinds de wetgeving van Solon verdeeld waren.

¹² Plato, *Timaeus*, 21c.

¹³ Deze Apriës (r. 589 – 570 v. C.) komt in het Oude Testament voor als farao Hofra. Toen Jeruzalem door de Babylonische koning Nebukadnezar II werd belegerd, riep koning Zedekia het Egyptische leger te hulp om de stad te ontzetten. Hofra kon echter niet voorkomen dat Jeruzalem in 587 v. C. werd ingenomen en de Joden in ballingschap naar Babylon werden gevoerd (Jer. 37.5-11; 44.30).

genaamd Naucratis te vestigen, waardoor het vrije handelsverkeer werd bevorderd. In de hoofdstad Saïs breidde hij de tempel van de godin Neith uit met een schitterend voorhof. Bij de poort liet hij kolossale standbeelden plaatsen. Twee rijen sfinxen beschermden aan weerszijden de toegangsweg naar de tempel, zoals tegenwoordig nog steeds te zien is bij de tempel van Karnak.¹⁴

Volgens het verhaal dat de oude Critias vertelt, onderneemt de Atheense wetgever Solon onder de regering van Amasis II een reis naar Egypte, nadat hij nieuwe wetten heeft gegeven aan het door burgerwisten verdeelde Athene. Wanneer hij in de hoofdstad Saïs aankomt, blijken de inwoners de godin Neith te vereren als de stichteres van hun stad. Zij stellen haar gelijk aan de Griekse godin Athena en zeggen dat zij grote vrienden van de Atheners zijn. Tussen de inwoners van beide steden – die dus door dezelfde godin werden gesticht – bestaat volgens hen een oude verwantschap.¹⁵

Solon bezoekt de tempel van Neith om de priesters te vragen naar deze oude verhalen. Omdat hij hen tot vertellen wil verleiden, begint hij zelf over de oudste verhalen van de Grieken: over Phoroneus, de mythische koning van Argos en zoon van de riviergod Inachos, die de eerste mens zou zijn geweest; over diens dochter Niobe, de eerste sterfelijke vrouw die een geliefde van Zeus werd;¹⁶ over Deucalion en Pyrrha, het vrome echtpaar, dat in een ark de zondvloed overleefde waarmee Zeus de mensheid strafte.¹⁷ Eén van de oudste priesters¹⁸ antwoordt daarop: ‘Solon, Solon, jullie Grieken zijn toch altijd kinderen, een oude Griek bestaat niet!’ Wanneer Solon hem vraagt wat hij daarmee bedoelt, vervolgt de priester: ‘Jullie zijn allen jong van ziel, want jullie bezitten geen enkele oude mening die lang geleden werd overgeleverd, noch een weten dat grijs is van ouderdom.’¹⁹

De priester noemt ook de oorzaak. In het verleden zijn er vele catastrofes over de mensheid gekomen en dat zal ook in de toekomst nog gebeuren. De grootste daarvan vinden plaats door vuur en water. Zo wordt over Phaeton, de zoon van de zonnegod Helios, verteld

¹⁴ Herodotus, *Historiën*, 2.161-182.

¹⁵ De godin Neith werd door de Egyptenaren al in het Oude Rijk (c. 2600 – 2180 v. C.) vereerd als schepster van de wereld, moeder van de zonnegod Ra en godin van de jacht, het weven en de oorlog. Voor de Grieken lag de identificatie met de godin Pallas Athena dan ook voor de hand.

¹⁶ Apollodorus, *Bibliotheca*, 2.1.1.

¹⁷ *Ibid.*, 1.7.2.

¹⁸ Plutarchus noemt deze priester Sonchis in zijn levensbeschrijving van Solon (*Solon*, 26).

¹⁹ Plato, *Timaeus*, 22b.

dat hij één dag lang de wagen van zijn vader mocht besturen. Maar omdat hij de paarden niet in toom kon houden, kwam hij te dicht bij de aarde en verbrandde daar alles, terwijl hij zelf door de bliksem van Zeus getroffen omkwam.²⁰ De priester zegt dat dit verhaal de vorm heeft van een mythe, maar in werkelijkheid gaat over een periodieke afwijking van de hemellichamen die zich rond de aarde bewegen. Wanneer deze afwijking zich voordoet, vernietigt een vuurzee de dingen die zich op aarde bevinden.

Bij die ramp zullen de bewoners van bergen of droge plaatsen eerder omkomen dan zij die bij rivieren of aan zee wonen. Maar bij de Egyptenaren treedt de Nijl op dat moment buiten zijn oevers en verlost hen uit deze benarde situatie. Wanneer de goden de aarde door een zondvloed reinigen, blijven omgekeerd de bergbewoners wel behouden, maar worden de inwoners van de steden door het water meegesleurd. Omdat het in Egypte echter nooit regent, valt het water niet van boven op de akkers, maar komt het uit de aarde omhoog. Hoewel de cultuur van andere volken steeds weer ten onder gaat, blijft Egypte daarom gespaard voor de vernietiging door vuur en water.

Om deze redenen zijn de oudste tradities alleen in Egypte bewaard gebleven. Want overal waar een gematigd klimaat heerst wonen wel mensen. Wanneer de Egyptische priesters nu iets bijzonders of groots vernemen dat in hun eigen land of daarbuiten is gebeurd, wordt het door hen opgeschreven en bewaard in de tempels. Maar telkens wanneer de Grieken of andere volkeren het schrift opnieuw hebben uitgevonden en alles wat een staat nodig heeft, komt de hemelvloed over hen en laat alleen de ongeletterden achter. Ze moeten dan weer opnieuw beginnen en worden net als kinderen, zonder te weten wat er vroeger gebeurd is.²¹

De priester vervolgt dat ook de genealogieën die Solon noemde weinig verschillen van kinderverhalen. Want ten eerste herinneren de Atheners zich maar één zondvloed, terwijl er daarvoor nog vele andere zijn geweest. Verder weten zij niet dat het edelste mensengeslacht in hun land is ontstaan en dat zijzelf daarvan afstammen. De Atheners zijn dit vergeten, omdat hun voorouders vele generaties lang stierven zonder het schrift te

²⁰ Ovidius, *Metamorfosen*, 1.751 ff.

²¹ Cf. Cicero, *De Re Publica*, 6.23: Ja, ook als dat nageslacht van toekomstige mensen de roemrijke daden van ieder van ons, waarover zij van hun vaders gehoord hebben, aan de later geboren wil doorgeven, kunnen wij toch, vanwege de overstromingen en branden die zich periodiek op aarde moeten voordoen, niet alleen geen eeuwige, maar zelfs geen langdurige roem verwerven.

kennen. Maar de staat die nu Athene is, was vóór de grootste zondvloed geducht in de oorlog en bezat in alle opzichten de beste wetten. Men zegt dat zij de schoonste daden verrichtte en het mooiste staatsbestel had van alle staten onder de hemel waarvan de priesters van Saïs gehoord hebben.²²

§ 5 Egypte en Athene

Tim. 23d – 24d

Wanneer Solon dat hoort – zo vertelt de oude Critias verder – staat hij verbaasd en vraagt hij de priesters om alles over deze vroegere burgers van Athene te vertellen. De priester antwoordt dat hij geen enkel bezwaar heeft, maar dat hij dit niet zal doen ter wille van Solon of zijn stad, maar om de godin Neith (Athena) een plezier te doen, die zowel Athene als Saïs ten deel kreeg. Van deze twee steden ontving zij Athene duizend jaar eerder, namelijk toen zij van Gaea en Hephaestus het zaad kreeg waaruit de Atheners zijn ontstaan.²³ Volgens de heilige schriften van de priesters vond de stichting van de stad Saïs achtduizend jaar geleden plaats. Het oude Athene met haar schone wetten en beroemde daden is daarom negenduizend jaar vóór de reis van Solon naar Egypte gesticht.²⁴

10

De priester zegt dat Solon naar de Egyptische wetten kan kijken om zich een indruk te vormen van de wetten van het oude Athene. Hij zal dan vele voorbeelden vinden van wetten die eens in Athene bestonden en die nu nog steeds bij de Egyptenaren gelden. In de eerste plaats is de klasse van de Egyptische priesters afgezonderd van alle andere klassen.

Daarnaast oefenen de ambachtlieden uitsluitend hun eigen beroep uit. Hetzelfde geldt voor de herders, de jagers en de landbouwers. Ook de klasse van soldaten is afgescheiden van alle andere en wordt bij wet verplicht om zich uitsluitend te wijden aan de beoefening van de

²² Plato, *Timaeus*, 21e–23c.

²³ In de Griekse mythologie was Erechtheus de zoon van Gaea en Hephaestus. Gaea vertrouwde hem als baby aan Pallas Athena toe, die het kind verborgen in een mandje aan de dochters van de Atheense koning Cecrops gaf. Toen de meisjes het mandje stiekem openmaakten, zagen zij dat het kind de gedaante van een slang had. Zij schrokken daar zo van dat ze zich van een rots naar beneden wierpen. Erechtheus werd koning van Athene en zou het geboortefeest van de godin Athena (Panathenaea) hebben ingesteld. Op de Acropolis werd hij vereerd in het Erechtheum, de tempel met de beroemde kariatiden.

²⁴ Solon verliet Athene voor een periode van tien jaar, nadat hij zijn nieuwe wetten rond 594 v. C. aan de stad gegeven had. Het oude Athene zou volgens de chronologie van de priester dus rond 9600 v. C. gesticht zijn en de stad Saïs duizend jaar later.

krijgskunst.²⁵ De godin bewapende de Egyptenaren als eerste van de Aziatische volken met speren en schilden, juist zoals zij dit in Europa aan de Atheners onderwees. Pallas Athena was immers behalve de godin van de wijsheid ook krijgsgodin en werd door de Grieken met schild en speer afgebeeld.

Plato ziet de het oude Athene en Egypte met andere woorden als historische voorbeelden van de rechtvaardige staat die in *De Staat* wordt beschreven en die aan het begin van de *Timaeus* door Socrates werd geschetst. De indeling van de Egyptische maatschappij in verschillende klassen komt overeen met de scheiding van de klassen in de rechtvaardige staat. Zoals de soldaten in Egypte zich uitsluitend aan de beoefening van de krijgskunst wijden, zo staat de wachterklasse geheel in dienst van de rechtvaardige staat. In Egypte oefenen de ambachtslieden uitsluitend hun eigen beroep uit. Het beginsel dat iedere burger in de rechtvaardige staat één beroep uitoefent werd aan het begin van de *Timaeus* door Socrates genoemd.²⁶

In de termen van Plato's ideeënleer kunnen we zeggen dat het oude Athene en Egypte meer dan andere staten deelhebben aan de idee van de rechtvaardigheid. In deze staten – waarvan de hoofdsteden zijn gesticht door dezelfde godin – is de idee van de rechtvaardigheid beter zichtbaar dan in andere. Het oude Athene is door de periodieke ondergang van de beschaving verdwenen. Maar omdat Egypte dankzij de rivier de Nijl gespaard bleef voor de ondergang van de cultuur, zijn de wetten van de rechtvaardige staat daar bewaard gebleven. Daarom kan Solon naar de Egyptische wetten kijken om zich een beeld te vormen van de manier waarop zijn voorouders in het oude Athene leefden.

Waarom noemt Plato in de *Timaeus* Egypte en het oude Athene als historische voorbeelden van de rechtvaardige staat? Socrates had zich aan het begin van de dialoog afgevraagd hoe deze staat in een oorlog zou handelen. Om deze vraag te beantwoorden is het nodig om de rechtvaardige staat – die in de dialoog *De Staat* een tijdloos ideaal is – in de geschiedenis te plaatsen. Het oude Athene is het vroegste voorbeeld van de rechtvaardige staat in de geschiedenis. De strijd die zij voerde met de zeemacht Atlantis zal illustreren hoe

²⁵ Cf. Herodotus, *Historiën*, 2.164-165: De Egyptenaren zijn verdeeld in zeven klassen, die genoemd zijn naar het beroep dat zij uitoefenen: priesters, krijgers, koeherders, varkenshoeders, kooplieden, tolken en stuurlui. (...) Geen van de krijgers heeft een handwerk geleerd, maar zij wijden zich aan de krijgskunst.

²⁶ Plato, *Timaeus*, 17c-d.

de rechtvaardige staat in een oorlog handelt. Egypte met haar hoofdstad Saïs is het latere voorbeeld van de rechtvaardige staat. Zij is bovendien het enige historische voorbeeld dat nog bestaat. Terwijl het oude Athene en Atlantis lang geleden zijn verdwenen, zijn in Egypte de wetten van de rechtvaardige staat en de herinnering daaraan bewaard gebleven.

§ 6 De strijd met Atlantis

Tim. 24e – 25d

De priester vertelt nu dat de bewoners van het oude Athene talrijke grote daden hebben verricht, die in de Egyptische tempels werden opgetekend en daar nog steeds bewondering wekken. Maar van al deze daden overtrof er één alle andere in grootsheid en moed. De geschriften vermelden immers dat het oude Athene ooit een zeemacht tot staan bracht, die overmoedig tegen heel Europa en Azië oprukte vanaf een eiland, dat in de Atlantische Oceaan was gelegen.

In die tijd lag vóór de Straat van Gibraltar een eiland, dat groter was dan Noord-Afrika en Klein-Azië samen. Reizigers konden vanaf daar oversteken naar andere eilanden en op deze manier het vasteland aan de overkant van de oceaan bereiken. Vergeleken met die oceaan was de Middellandse Zee eerder een haven met één smalle toegang.²⁷ Voorbij de Zuilen van Hercules lag de echte oceaan en dat vasteland kon werkelijk een continent worden genoemd. Op het eiland genaamd Atlantis hadden verschillende koningen tezamen een grote en wonderbaarlijke macht tot stand gebracht. Zij heersten over het hele eiland, over vele andere eilanden en over delen van het vasteland. Bovendien hadden ze in het gebied rond de Middellandse Zee de macht over Noord-Afrika tot aan Egypte en over Europa tot aan Italië. Deze staat nu verzamelde al haar krachten en probeerde in één aanval zowel Egypte als Griekenland te veroveren, om alle volkeren rond de Middellandse Zee aan zich te onderwerpen.

²⁷ Bedoeld wordt de Straat van Gibraltar. De antieke benaming Zuilen van Hercules (*Columnae Herculis*) verwijst naar de Rots van Gibraltar (*Calpe*) en de Monte Hacho (*Abyla*). Hercules moest als tiende van zijn werken de runderen van de reus Geryon stelen, die op het eiland Erytheia in de Baai van Cádiz woonde. Op zijn tocht kwam Hercules aan de grens van Noord-Afrika en Europa en spleet het Atlasgebergte open, waardoor de huidige doorgang naar de Atlantische Oceaan ontstond.

Op dat moment werd de macht van Athene voor iedereen duidelijk. Omdat zij boven allen stond in dapperheid en militaire kennis, trad zij in het begin op als aanvoerster van de Grieken. Maar later werd zij door de anderen in de steek gelaten en bleef zij alleen over. Nadat zij de grootste gevaren had doorstaan, overwon zij de indringers en kon zij een zegeteken oprichten. Zij verhinderde dat de staten die nog niet door Atlantis waren veroverd onder haar slavenjuk kwamen. Ook schonk zij grootmoedig de vrijheid aan de volken rond de Middellandse Zee die aan Atlantis onderworpen waren geweest. Maar later deden zich geweldige aardbevingen en overstromingen voor, zodat op één en dezelfde dag het hele leger van Athene door de aarde werd verzwolgen en ook het eiland Atlantis in de golven zonk en verdween. Daarom is de Atlantische oceaan op die plaats ook nu nog onbevaarbaar en kan hij niet worden doorzocht, vanwege de modder die het eiland tot vlak onder het wateroppervlak opwierp toen zij verzonk.

§ 7 De drie voordrachten

Tim. 25e – 27b

13

Dit is dan het verhaal dat de oudere Critias van Solon zelf had gehoord. De jongere Critias hoorde het als jongen van zijn grootvader en heeft het nu voor Socrates en de andere aanwezigen samengevat. Critias vervolgt dat hij zich een dag eerder al, toen Socrates over de rechtvaardige staat en de burgers daarvan sprak, het verhaal uit zijn jeugd herinnerde. Hij verwonderde zich dat het meeste van wat Socrates zei als door een vreemd toeval overeenstemde met de woorden van Solon. Maar hij wilde het niet dadelijk zeggen, omdat hij zich het verhaal door het verloop van de tijd niet heel goed meer herinnerde. Hij bedacht daarom dat hij alles eerst voor zichzelf zou ophalen en het dan zou vertellen. Toen hij gisteren bij Socrates wegging begon hij het verhaal dan ook meteen aan Timaeus en Hermocrates te vertellen. Nadat hij hen naar het gastenverblijf had geleid, heeft hij er 's nachts over nagedacht en zich bijna alles herinnerd. Men zegt dan ook terecht: 'Jong geleerd is oud gedaan.'²⁸ Want ook al hoorde hij deze dingen zo lang geleden, het zou hem verbazen als hem ook maar één detail ontgaan was. Critias had dan ook met kinderlijk plezier naar zijn

²⁸ Een vrije vertaling van het door Plato geciteerde spreekwoord: τὰ παίδων μαθήματα θαυμαστὸν ἔχει τι μνημεῖον *de lessen uit de kindertijd blijven wonderbaarlijk lang in het geheugen* (26b).

grootvader geluisterd en hem steeds weer vragen gesteld, terwijl de oude man hem bereidwillig had onderwezen. Daarom is het verhaal hem bijgebleven, alsof het was ingebrand in een onuitwisbaar schilderij.²⁹

De volgende dag heeft Critias het verhaal meteen aan Timaeus en Hermocrates verteld, zodat ook zij genoeg stof zouden hebben voor hun voordrachten. Critias zegt nu tegen Socrates dat hij klaar is om het verhaal niet alleen in hoofdlijnen, maar ook in detail te vertellen. De stad en de burgers die Socrates een dag eerder als in een mythe had beschreven, willen de drie mannen nu in de werkelijkheid overbrengen. Zij zullen zeggen dat die stad het oude Athene is en dat de door Socrates bedachte burgers de echte voorvaders van de Atheners zijn, waarover de priester vertelde. Zij zullen de taak onder zich verdelen en gezamenlijk proberen om recht te doen aan de opdracht die Socrates heeft gegeven. Vervolgens vraagt Critias aan Socrates of het verhaal naar zijn zin is of dat er in plaats daarvan een ander moet worden gezocht. Socrates antwoordt dat geen ander verhaal méér kan passen bij het offerfeest voor de godin dat vandaag gevierd wordt.³⁰ Ook is het van het grootste belang dat het geen verzonnen mythe is, maar een waar verhaal. Waar zouden ze een ander vinden als ze dit lieten varen? Daarom is het nu tijd voor de drie om hun voordrachten te beginnen.

Critias neemt nu weer het woord en vraagt Socrates te letten op de volgorde van het gastmaal dat zij voor hem hebben voorbereid. Timaeus is van de drie sprekers het meest ervaren in de astronomie. Hij zal daarom als eerste spreken over het ontstaan van het heelal en zijn voordracht eindigen met de geboorte van de mensen. Critias zal daarna de mensheid als het ware van hem in ontvangst nemen. Hij zal echter niet beginnen met de eerste mensen, maar met de ontwikkelde burgers van de staat waar Socrates een dag eerder over sprak. In overeenstemming met het verhaal van Solon zal hij van deze mensen de burgers

²⁹ Een verwijzing naar de encaustiek of wasschilderkunst. Bij deze techniek wordt met hete bijenwas op een houten paneel geschilderd. Voor de kleuren worden verschillende pigmenten toegevoegd aan de was. De Fajoemporetten uit Hawara en Antinoöpolis zijn een beroemd voorbeeld (26c).

³⁰ Het gesprek in de *Timaeus* vindt plaats gedurende de Panathenaea (Παναθήναια), die in de eerste Attische maand Hecatombaeon (juli / augustus) werden gevierd ter gelegenheid van de geboortedag van Athena. Tijdens dit meerdaagse feest trok een processie naar de Acropolis om het beeld van de godin een nieuw gewaad aan te bieden. De Grote Panathenaea vonden om de vier jaar plaats en de Kleine Panathenaea werden jaarlijks gevierd. Door het gesprek tijdens dit feest te laten plaatsvinden kan Plato aannemelijk maken waarom Timaeus en Hermocrates als gasten bij Critias verblijven. Critias had aan het begin van de dialoog al gezegd dat hij met het verhaal over Solon zowel Socrates wilden bedanken als de godin, om haar op haar volksfeest (πανήγυρις) te eren (21a).

van het oude Athene maken. Die waren lang in vergetelheid geraakt, maar zijn nu door de heilige geschriften van de priesters van Saïs aan het licht gebracht. In het vervolg zal hij dus over de burgers van de rechtvaardige staat spreken als de oude Atheners. Socrates antwoordt dat hem een schitterend feestmaal van woorden (λόγων ἐστίασις) te wachten staat en vraagt Timaeus het woord te nemen, nadat zij de goden hebben aangeroepen.

§ 8 Een onvoltooide trilogie

In deze paragraaf zal ik de complexe structuur van de *Timaeus* bespreken. We zagen al dat het gesprek in deze dialoog zich een dag na de vorige bijeenkomst afspeelt, waarin de deelnemers bij Socrates te gast waren en zij over de beste inrichting van de staat hebben gesproken. Socrates is nu bij Critias thuis uitgenodigd om verder te spreken over het onderwerp. Timaeus en Hermocrates zijn daar al aanwezig, omdat zij in het gastenverblijf van Critias logeren. De samenvatting die Socrates van het eerdere gesprek geeft gaat terug op de boeken twee tot vijf van *De Staat*, zodat we kunnen spreken van een inhoudelijk verband tussen de twee dialogen.³¹

Al lange tijd bestaat in het wetenschappelijk onderzoek de hypothese dat Plato met de *Timaeus* het eerste deel van een trilogie wilde schrijven: drie dialogen waarvan elk naar één van de drie gastheren moest worden genoemd. Het tweede deel van deze trilogie zou de onvoltooide dialoog *Critias* zijn en het derde deel een nooit geschreven dialoog, die Plato naar de spreker *Hermocrates* zou hebben genoemd.³² In deze trilogie zouden de drie sprekers elkaar opvolgen en ieder een redevoering houden. Op deze manier zouden zij Socrates een ‘gastmaal van woorden’ voorschotelen om hem voor zijn gastvrijheid van de

³¹ Plato laat ook het gesprek in *De Staat* plaatsvinden op de dag van een religieus feest te Athene. Aan het begin van de dialoog lezen we dat Socrates en Glauco – de oudere broer van Plato – naar de haven van Piraeus zijn gegaan om tot de godin te bidden en om te zien hoe men haar feest (ἑορτή) zou vieren, want het was de eerste keer dat het gehouden werd. Aan het einde van het eerste boek van *De Staat* (1.354a) wordt duidelijk dat het gaat om het feest ter ere van Bendis (Βενδίδεια), een Thracische godin die door de Atheners werd gelijkgesteld aan Artemis en wiens cultus rond de tijd waarin de dialoog speelt (430 v. C.) werd ingevoerd. Het feest werd in Piraeus gevierd op de negentiende dag van de maand Thargelion (mei / juni). Er vonden processies plaats en 's avonds werd er een fakkelrace te paard gehouden, gevolgd door een nachtelijk feest.

³² Heinz-Günther Nesselrath, *Platon: Kritias. Übersetzung und Kommentar* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006), 51-54.

vorige dag te bedanken.³³ Omdat de drie redevoeringen na elkaar worden gehouden op dezelfde bijeenkomst in het huis van Critias, is het mogelijk dat Plato in gedachten had om één groot werk te schrijven, dat echter nooit door hem is voltooid.³⁴

Voor een dergelijke trilogie zijn verschillende argumenten aan te voeren. In de eerste plaats wordt er aan het begin van de *Timaeus* naar verwezen dat de gastheren om beurten zullen spreken. Critias zegt na zijn verhaal over de reis van Solon naar Egypte dat de drie mannen de taak onder zich hebben verdeeld en gezamenlijk zullen proberen om recht te doen aan de opdracht die Socrates heeft gegeven.³⁵ Even later spreekt Critias over de volgorde van het gastmaal, dat zij voor Socrates hebben bereid. Timaeus zal als eerste een voordracht houden over het ontstaan van het heelal en de geboorte van de mensheid. Vervolgens zal Critias het woord nemen en vertellen over het oude Athene.³⁶

Een tweede argument is het begin van de onvoltooide dialoog *Critias*. Deze dialoog begint nadat Timaeus zijn rede over het ontstaan van het heelal en de mensheid heeft beëindigd. Critias prijst Timaeus om zijn woorden en vraagt inschikkelijkheid aan de toehoorders. Hij heeft immers de moeilijke taak om de geschiedenis van de mensheid te schetsen.³⁷ In het bijzonder gaat het overgeleverde deel van de *Critias* over de geschiedenis van twee machtige staten, die in het verleden elkaars rivalen waren: het vroege Athene en de eilandstaat Atlantis. Critias vertelt onder meer over de stichting van Athene en beschrijft hoe de streek Attica en de stad zelf er in het verre verleden uitzagen. Daarna vertelt hij over de geschiedenis en de rijkdom van Atlantis en beschrijft hij de bouw van de hoofdstad. Na een beschrijving van de rest van het eiland vertelt hij over de militaire en burgerlijke inrichting van Atlantis. Wanneer hij echter komt te spreken over het verval van de zeden van de Atlantiers en de manier waarop Zeus hen daarvoor wilde straffen, breekt de dialoog abrupt af. In ieder geval is duidelijk dat Critias in de naar hem genoemde dialoog de volgende spreker op de bijeenkomst is.

³³ Plato, *Timaeus*, 27b.

³⁴ Michael W. Haslam, "A Note on Plato's Unfinished Dialogues," *American Journal of Philology* 97 (1976): 336–339.

³⁵ Plato *Timaeus*, 26d.

³⁶ *Ibid.*, 27a.

³⁷ Plato, *Critias*, 106a-108a.

Een laatste argument vóór het plan van een dialoog is de reactie van Socrates op het verzoek van Critias om met toegeeflijkheid naar zijn rede te luisteren. Socrates antwoordt dat zij niet zullen aarzelen zijn verzoek in te willigen. Meer nog, ook aan Hermocrates zullen ze alvast toegeeflijkheid schenken. Want het is wel duidelijk dat hij even later, als hij moet spreken, eenzelfde verzoek zal doen. Hermocrates reageert daarop dat mannen zonder moed nog nooit een zegeteken hebben opgericht en dat Critias nu maar dapper aan zijn redevoering moet beginnen. Critias antwoordt in dezelfde martiale taal dat Hermocrates makkelijk praten heeft, omdat hij in de achterste linie staat opgesteld en nog een man vóór zich heeft.³⁸ Uit deze humoristische uitwisseling wordt duidelijk dat het de bedoeling was dat Hermocrates als derde een redevoering zou houden.

De vraag is nu welke inhoud Plato in gedachten kan hebben gehad voor deze derde dialoog, die hij waarschijnlijk naar de spreker *Hermocrates* wilde noemen. We moeten daarbij eerst bedenken dat de personages in de dialoog *Timaeus* niet toevallig gekozen zijn. Timaeus is als astronoom bij uitstek geschikt om een rede te houden over het ontstaan van het heelal en de mensheid. Critias zelf is afkomstig uit de familie van politici waartoe ook Plato behoorde en de juiste man om vervolgens over de staatsinrichting van het oude Athene en Atlantis te vertellen.³⁹ Nu is Hermocrates ons uit de Griekse geschiedenis bekend als een veldheer uit de stadstaat Syracuse op Sicilië.⁴⁰ Het ligt dan ook voor de hand dat het *zijn* taak zou zijn om te beschrijven hoe de rechtvaardige staat in een oorlog zou handelen. Socrates had de drie mannen de dag tevoren immers de opdracht gegeven om over dit vraagstuk na te denken. En omdat het inleidende verhaal over de reis van Solon duidelijk heeft gemaakt dat de rechtvaardige staat eigenlijk het Athene van vroeger is, lijkt het logisch dat Hermocrates in zijn rede de oorlog van het oude Athene met Atlantis uitvoeriger zou

³⁸ Ibid., 108a-d.

³⁹ Plato kwam uit een voorname Atheense familie, die via zijn moeder Periktione verwant was aan Solon. Dropides, de overgrootvader van de Critias uit de dialoog, bekleedde in het jaar 593 v. C. het hoogste staatsambt in Athene. Plato noemt deze Dropides een verwant (οἰκεῖος) van Solon (20e). Ook in de dialoog *Charmides* (155a) spreekt Plato van een verwantschap (συγγένεια) tussen de neef van zijn moeder Critias en Solon (Nails 2022, 244).

⁴⁰ Hermocrates streed in de Peloponnesische Oorlog (431 – 404 v. C.) tegen de Atheners, daar zijn stad Syracuse een bondgenoot was van Sparta. Tijdens de Siciliaanse Expeditie (415 – 413 v. C.) had hij als veldheer een belangrijk aandeel in de overwinning op het Atheense expeditieleger. Later werd hij echter door de democratische partij van Syracuse verbannen en verloor hij zijn leven bij een poging weer aan de macht te komen (c. 407 v. C.). Aangezien de *Hermocrates* nooit is geschreven, blijft onduidelijk waarom Plato de latere vijand van de Atheners als personage opvoert (Cornford 1957, 2).

beschrijven. Met deze laatste rede zouden de drie sprekers dan de vraag van Socrates uit het vorige gesprek – hoe handelt de rechtvaardige staat in een oorlog? – hebben beantwoord.⁴¹

We kunnen concluderen dat Plato met zijn trilogie de rechtvaardige staat, die hij in de dialoog *De Staat* theoretisch behandelt, in de geschiedenis wilde plaatsen. Het inleidende verhaal van Critias over de reis van Solon naar Egypte en zijn bezoek aan de tempel van Saïs dient om een historische bron te ontsluiten: de tempelarchieven waarin de oude geschiedenis van Athene bewaard is gebleven. Vervolgens houden de drie mannen beurtelings een voordracht om gezamenlijk de vraag van Socrates te beantwoorden. Timaeus begint daartoe te vertellen over het ontstaan van het universum en de mensheid. Vervolgens vertelt Critias over de staatsinrichting van het oude Athene en Atlantis. Hermocrates vertelt ten slotte over de oorlog tussen beide staten en de uiteindelijke overwinning van Athene. Een reconstructie van de inhoud van de trilogie is hieronder te vinden (figuur 1).

Dialoog	Onderwerp	Spreker
<i>Timaeus</i>	Het vorige gesprek over de rechtvaardige staat.	Socrates
<i>Timaeus</i>	De reis van Solon naar Egypte.	Critias
<i>Timaeus</i>	(1) Het ontstaan van het universum en de mensheid.	Timaeus
<i>Critias</i>	(2) De staatsinrichting van het oude Athene en Atlantis.	Critias
<i>Hermocrates</i>	(3) De oorlog tussen beide staten.	Hermocrates

Figuur 1. Een reconstructie van de trilogie.

⁴¹ Een andere hypothese is dat Critias al in zijn redevoering over de oorlog tussen Athene en Atlantis zou vertellen. Hermocrates zou daarna de geschiedenis van Athene behandelen ná de grote ramp die het eiland Atlantis deed verzinken. Volgens deze hypothese zou Plato het werk aan de trilogie hebben afgebroken en de inhoud, die hij voor de *Hermocrates* in gedachten had, hebben verwerkt in het derde boek van de late dialoog *Wetten*. In dit boek wordt de wederopbouw van de Griekse cultuur beschreven na een catastrofale zondvloed (Cornford 1957, 5-8; Nesselrath 2006, 51-54).

De lezer vraagt zich op dit punt ongetwijfeld af: waarom was het voor Plato zo belangrijk om de rechtvaardige staat die hij in de dialoog *De Staat* had beschreven in de geschiedenis te plaatsen als het oude Athene? Om deze vraag te beantwoorden moeten we teruggaan naar het commentaar dat de neoplatoonse filosoof Proclus (412 – 485) op de *Timaeus* van Plato schreef.⁴² Proclus noemt daarin drie verschillende opvattingen van filosofen over het verhaal van Atlantis: (1) sommigen zeggen dat het een waargebeurd verhaal is; (2) anderen denken dat Plato het verhaal verzonnen heeft, maar dat het een filosofische betekenis heeft. (3) weer anderen zeggen dat het een waargebeurd verhaal is, maar dat het daarnaast ook een allegorische betekenis heeft. De rechtvaardige staat zou bijvoorbeeld staan voor het geheel van de kosmos en de strijd tussen Athene en Atlantis zou allegorisch verwijzen naar de tegenstellingen die eigen zijn aan het universum, zoals die tussen geest en materie. Deze laatste opvatting was die van de neoplatoonse school, waartoe Proclus zelf behoorde.⁴³

In zijn bespreking van de eerste groep filosofen, die geloven dat het verhaal over Atlantis een waargebeurde geschiedenis is, haalt Proclus het voorbeeld aan van Crantor van Soli. Deze filosoof was rond 300 v. C. een leerling aan de door Plato gestichte Oude Academie.⁴⁴ We weten bijvoorbeeld dat Crantor een werk met de titel *Over droefheid* (Περὶ πένθους) schreef, dat in de oudheid hoog gewaardeerd werd.⁴⁵ Helaas is zijn werk slechts fragmentarisch bewaard gebleven. Volgens Proclus schreef Crantor als eerste een commentaar op de *Timaeus*. Niet alleen lezen we bij Proclus dat Crantor meende dat het verhaal van Atlantis waargebeurd was, maar ook dat hij een traditie kende over het ontstaan van de *Timaeus*:

⁴² Proclus studeerde in Athene aan de Neoplatoonse Academie, die in het begin van de vijfde eeuw door Plutarchus van Athene was opgericht. Deze school was bedoeld als een voortzetting van de Academie van Plato, daarom noemden de neoplatonici zich diens ‘opvolgers’ (διάδοχοι). Proclus volgde zijn leermeesters Plutarchus en Syrianus op als derde scholarch en bracht de school tot haar grootste bloei. De Neoplatoonse Academie bleef tot in de zesde eeuw bestaan. In het jaar 529 vaardigde de byzantijnse keizer Justinianus I (r. 527 – 565) een decreet uit, dat het onderricht in de neoplatoonse filosofie verbood.

⁴³ Thomas Taylor, *The commentaries of Proclus on the Timaeus of Plato in five books* (London: 1820), 64-67.

⁴⁴ Diogenes Laërtius, *Vitae philosophorum*, 4.24-27.

⁴⁵ Cicero, *Academicorum reliquiae cum Lucullo*, 125: We lezen allemaal *Over verdriet* van Crantor, de oude academicus. Het is immers geen groot boekje, maar kostbaar als goud en – zoals Panaetius aan Tuberon aanraadt – het waard om uit het hoofd te leren.

“Sommigen zeggen dat dit hele verhaal over Atlantiërs eenvoudigweg geschiedenis is, zoals Crantor, de eerste uitlegger van Plato. Crantor zegt dat Plato door zijn tijdgenoten bespot werd, omdat hij niet de uitvinder van *De Staat* zou zijn, maar de instellingen van de Egyptenaren had overgeschreven; en dat Plato in zoverre acht had geslagen op het woord van de spotters, dat hij deze geschiedenis over Atheners en Atlantiërs terugvoerde op de Egyptenaren, alsof de Atheners ooit volgens deze staatsinrichting zouden hebben geleefd. Maar ook Egyptische profeten getuigen daarvan, zegt Crantor, die beweren dat deze zaken [waarover Plato schrijft] op stèles zijn geschreven die ook nu nog bewaard zijn.”⁴⁶

Het bij Proclus bewaarde fragment geeft een belangrijke aanwijzing voor het ontstaan van de *Timaeus*. Volgens Crantor dreven tijdgenoten van Plato de spot met hem omdat de rechtvaardige staat uit de dialoog *De Staat* (c. 375 v. C.) wel erg leek op de staatsordening in het oude Egypte.⁴⁷ Plato nam de woorden van zijn critici serieus en plaatste de staat in de dialoog *Timaeus* (c. 360 v. C.) daarom in een historische context. De rechtvaardige staat was het oude Athene, hoewel ook in het oude Egypte sporen van de ideale staatsordening waren behouden. Plato kon op deze manier aan zijn critici uitleggen waarom zijn ontwerp voor een staat op de Egyptische samenleving leek.

Deze discussie tussen Plato en zijn tijdgenoten verduidelijkt ook enkele details uit het verhaal van Solon. In de tempel van Saïs zegt de oude priester dat de godin Athena beide steden – Saïs en Athene – heeft gesticht. Athene is echter *duizend jaar eerder* door de godin gesticht.⁴⁸ Maar terwijl het oude Athene en de eilandstaat Atlantis lang geleden werden vernietigd, bleven de Egyptische steden gespaard voor de periodieke ondergang van de cultuur. Daarom zijn in Egypte vele voorbeelden bewaard van rechtvaardige wetten die eens in het oude Athene van kracht waren. Athene bezit met andere woorden het eerstgeboorterecht, maar in Egypte zijn de rechtvaardige staat en de herinnering daaraan bewaard gebleven. Uit het commentaar van Proclus blijkt dat er al in de

⁴⁶ Ernst Diehl, ed., *Procli Diadochi in Platonis Timaeum Commentaria*, vol. I (Leipzig: Teubner, 1910), 75-76: τὸν περὶ τῶν Ἀτλαντίνων σύμπαντα τοῦτον λόγον οἱ μὲν ἱστορίαν εἶναι ψιλὴν φασιν, ὥσπερ ὁ πρῶτος τοῦ Πλάτωνος ἐξηγητῆς Κράντωρ· ὅς δὴ καὶ σκώπτεσθαι μὲν φησιν αὐτὸν ὑπὸ τῶν τότε, ὡς οὐκ αὐτὸν ὄντα τῆς πολιτείας εὐρετήν, ἀλλὰ μεταγράψαντα τὰ Αἰγυπτίων· τὸν δὲ τοσοῦτον ποιήσασθαι <τὸν> τῶν σκωπτόντων λόγον, ὥστε ἐπὶ Αἰγυπτίους ἀναπέμψαι τὴν περὶ Ἀθηναίων καὶ Ἀτλαντίνων ταύτην ἱστορίαν, ὡς τῶν Ἀθηναίων κατὰ ταύτην ζησάντων ποτὲ τὴν πολιτείαν· μαρτυροῦσι δὲ καὶ οἱ προφήται φησι τῶν Αἰγυπτίων ἐν στήλαις ταῖς ἔτι σωζομέναις ταῦτα γεγράφθαι λέγοντες.

⁴⁷ Deze kritiek wordt begrijpelijk als we bedenken dat Herodotus in de *Historiën* (c. 450 – 420 v. C.) een beschrijving van de Egyptische samenleving had gegeven. Plato's tijdgenoten hadden daarom al bij Herodotus kunnen lezen dat de Egyptische maatschappij in verschillende klassen verdeeld was en dat de militaire klasse zich uitsluitend met de oorlogvoering bezighield (2.164-165). Wanneer zij vervolgens *De Staat* lazen moesten deze overeenkomsten wel opvallen.

⁴⁸ Plato, *Timaeus*, 23d-e.

Oude Academie (c. 300 v. C.) discussie was over de historiciteit van dit verhaal.⁴⁹ Crantor behoorde tot een groep filosofen die het verhaal van Atlantis als historisch beschouwden. Hij beroept zich op het getuigenis van Egyptische profeten, die beweerden dat het verhaal van Atlantis ook in Egypte bewaard was gebleven. Hoewel ik betwijfel of de stèles waar Crantor naar verwijst ooit zullen worden gevonden, geeft dit fragment wel een mooi voorbeeld van de manier waarop men in de Academie de dialogen van Plato interpreteerde.

§ 10 Conclusies

In dit artikel heb ik het thema van de rechtvaardige staat in de *Timaeus* onderzocht. Op basis van het commentaar op de *Timaeus* van Proclus (5^e eeuw) en het daarin bewaarde fragment van Crantor (3^e eeuw v. C.) heb ik aannemelijk willen maken dat de *Timaeus* bedoeld was als een antwoord van Plato op kritiek van zijn tijdgenoten, die vonden dat de staatsinrichting uit *De Staat* wel erg leek op die van het oude Egypte. Uit het verhaal van Solon blijkt dat het oude Athene het vroegste historische voorbeeld van de rechtvaardige staat was, maar ook dat sporen van deze staat én de herinnering daaraan in Egypte bewaard zijn gebleven. Plato kon op deze aan zijn critici uitleggen waarom de staatsinrichting uit *De Staat* op het oude Egypte leek. Ook kon hij de kritiek weerleggen door van Athene de oudste rechtvaardige staat in de geschiedenis te maken.

Daarnaast heb ik een reconstructie voorgesteld van de trilogie die Plato waarschijnlijk heeft willen schrijven. Deze dialoog had als doel om de plaats van de rechtvaardige staat binnen het geheel van de kosmos en de menselijke geschiedenis verduidelijken. De *Timaeus* behandelt daartoe het ontstaan van het universum en de mensheid. Het overgeleverde deel van de *Critias* vertelt over de geschiedenis van Athene en Atlantis. Ten slotte zou de *Hermocrates* vermoedelijk de oorlog tussen deze twee staten hebben beschreven. De drie dialogen moesten tezamen antwoord geven op de vraag van Socrates hoe de rechtvaardige staat in een oorlog zou handelen. De dramatische setting van de *Timaeus* is daartoe zorgvuldig gekozen. De dialoog vindt een dag ná een gesprek over de rechtvaardige staat

⁴⁹ Heinz-Günther Nesselrath, "Atlantis auf Ägyptischen Stelen? Der Philosoph Krantor als Epigraphiker," *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 135 (2001):33-35.

plaats. De drie gasten van de dag tevoren zijn nu gastheer en onthalen Socrates ieder op een redevoering, waarin zij een deel van de opdracht uitvoeren.

Egypte wordt in de *Timaeus* voorgesteld als een land waar oude kennis en wetten bewaard zijn gebleven. De Nijl behoedt Egypte voor de periodieke ondergang van de beschaving, terwijl de Grieken en andere volken hun cultuur steeds weer moeten opbouwen. Omdat na elke catastrofe de kennis van het schrift verloren gaat, herinneren zij zich niet wat er in het verleden is gebeurd. De Egyptische priesters hebben echter de belangrijkste historische gebeurtenissen in Egypte en elders opgetekend en bewaard in hun tempels.⁵⁰ Daarom kan Solon de oudste geschiedenis van Athene weer aan het licht brengen bij zijn bezoek aan de tempel van Saïs.

De tempel van Saïs is in de *Timaeus* dan ook een plaats van herinnering. Maar de herinnering die dankzij de heilige geschriften in de tempel van Saïs kan worden opgehaald is van een andere soort dan de wederherinnering (ἀνάμνησις) die een centraal leerstuk vormt van Plato's filosofie. Volgens deze leer is de menselijke ziel onsterfelijk en heeft zij in haar eerdere bestaan de ideeën – zoals die van de rechtvaardigheid – al aanschouwd. Doordat zij in een lichaam is opgesloten is zij deze kennis echter vergeten.⁵¹ De filosofische dialoog heeft tot doel om de ziel te helpen deze kennis weer tot bewustzijn te brengen. Het levende woord van de filosofische dialoog roept de herinnering aan de eeuwige ideeën wakker, terwijl het verhaal van Solon afhankelijk blijft van het geschreven woord en historische gebeurtenissen te binnen brengt.

Het verhaal van Solon dient dan ook 'slechts' als een bevestiging en historische uitwerking van wat Socrates in het eerdere gesprek over de rechtvaardige staat had bedacht. Critias zegt dan ook dat hij zich verbaast dat de staatsinrichting van Socrates zo zeer overeenstemt met het verhaal van Solon.⁵² Er bestaat een merkwaardige relatie tussen de rechtvaardige staat die we kennen uit *De Staat* en de geschiedenis daarvan in de *Timaeus*.

⁵⁰ Het schrift speelt in het verhaal van de priester dezelfde rol als in de mythe van Thoth in de *Phaedrus* (275b-277a). Plato vertelt dat de Egyptische god Thoth – de god van het rekenen en het schrift – op bezoek ging bij farao Thamus om zijn uitvindingen te laten zien. Thoth prees het schrift aan als een tovermiddel voor het geheugen, maar de farao antwoordde dat het juist tot vergetelheid zou leiden. De Egyptenaren zouden immers vertrouwen op een middel buiten zichzelf en nalaten hun geheugen te oefenen. Evenzo blijven in het verhaal van de priester de herinneringen aan het verleden slechts bewaard zolang de kennis van het schrift blijft bestaan.

⁵¹ Plato, *Phaedrus*, 246a-249d.

⁵² Plato, *Timaeus*, 25e.

We zouden kunnen zeggen dat in *De Staat* wordt gevraagd naar de absolute idee van de rechtvaardigheid, terwijl het in de *Timaeus* gaat om de historische ontwikkeling van deze idee in de tijd. Dit verschil hangt samen met de leer van de wederherinnering en de tegenstelling tussen het gesproken en het geschreven woord in de filosofie van Plato. In een volgend artikel hoop ik dit thema te kunnen uitwerken.

Sebastiaan den Uijl

Bibliografie

Cornford, Francis Macdonald. *Plato's Cosmology: The Timaeus of Plato translated with a running commentary*. New York: The Liberal Arts Press, 1957. Originally published in 1935.

Diehl, Ernst, ed., *Procli Diadochi in Platonis Timaeum Commentaria*. Vol. I. Leipzig: Teubner, 1910.

Haslam, Michael W. "A Note on Plato's Unfinished Dialogues." *American Journal of Philology* 97 (1976): 336–339.

Nails, Debra. *The people of Plato*. Indianapolis: Hackett, 2002.

Nesselrath, Heinz-Günther. "Atlantis auf Ägyptischen Stelen? Der Philosoph Krantor als Epigraphiker." *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 135 (2001):33-35.

24

---. *Platon: Kritias. Übersetzung und Kommentar*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.

Plato, *Verzameld werk*. Vertaald door Xaveer de Win. Antwerpen: De Nederlandsche Boekhandel, 1980.

Taylor, Thomas. *The commentaries of Proclus on the Timaeus of Plato in five books*. London: 1820.